

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.
 Abonnementsprijs f 4,— per jaar. Buitenland f 5,60 per jaar, voor België f 4,60.
 Voor leden van de Humanistische Luisterkring f 3,— per jaar. Losse nummers f 0,25.
 Contrib. Luisterkr. f 1,— . Dit bedrag tezamen met bovengenoemde f 3,— te voldoen.

DE MORAAAL ALS BESTANDDEEL VAN HET HUMANISME

Het woord „moraal” heeft verschillende betekenissen. Die, waarover het hier gaat, betreft de meningen over wat goed en wat slecht geacht wordt in de daden der mensen. Er is geen samenleving denkbaar, waarin tussen de leden niet een zekere mate van overeenstemming bestaat over wat goed en wat kwaad is. En wie zich niet naar de standaard-moraal gedraagt, wordt door de anderen met de nek aangezien. Nu bestaan er wel verschillen in moraal tussen het ene volk en het andere en eveneens tussen leden van eenzelfde volk. Ook zijn er voorbeelden genoeg, dat de opvattingen zich binnen een volk in de loop van de tijd wijzigen. Het is echter evenzeer waar, dat er overeenkomsten bestaan, die zich bij alle volken de eeuwen door handhaven. Als voorbeeld noem ik, dat stelen van andermans goed overal ter wereld wordt afgekeurd, zij het met de uitzondering, dat dit meestal niet geldt voor goederen van een vijandige groep. Eveneens afkeuring vindt het doden van medemensen, en dan weer met dezelfde uitzondering ten opzichte van vijanden tijdens oorlog.

Daarentegen bestaan er belangrijke verschillen omtrent wat op sexueel gebied al of niet geoorloofd wordt geacht. Bij alle volken is het huwelijk een geijkte instelling, maar de vormen verschillen zeer. Ik beperk mij hier tot het noemen van twee vormen: het monogame huwelijk, dat van één man met één vrouw, en het polygame, dat van één man met meer vrouwen, of, zeldzame uitzondering, dat van één vrouw met meer mannen. Polygame huwelijken zijn bij de westere volken onmogelijk, doordat ze niet alleen immoreel worden geacht, maar ook bij de wet strafbaar zijn gesteld. Op het gebied van sexueel verkeer buiten het huwelijk bestaan er eveneens verschillende zeden, ook binnen één volk. Men denkt aan het Stap-horstse gebruik, een man en een vrouw, omtrent wie slechts het vermoeden van overspel gerezen is, in een mestkar door het dorp te rijden, zoiets is elders ondenkbaar.

Merkwaardig is, dat de meeste mensen zich

niet afvragen, waarom ze een daad goed of verkeerd achten. Ze volgen bij hun oordeel het bestaande patroon, dat hun van de jeugd af is ingeprint. Regel is, dat kinderen van hun opvoeders niet te horen krijgen: dit of dat vind ik verkeerd, maar dit of dat is verkeerd. Als er eens een kind is, dat naar het waarom vraagt, dan is er dikwijls een antwoord, waartegen iets in te brengen als een grote zonde beschouwd wordt: God wil dit zo, en als je daar tegenin gaat, zal hij je straffen. Overigens is dit beroep op een bovennatuurlijke macht ook buiten het christendom wijd verbreid.

Het is zelfs niet beperkt tot de andere wereldgodsdiensten: islam en boeddhisme. Onder zogenaamde heidense volken plegen de volwassenen de jongelieden vrees in te boezemen voor het niet opvolgen van de moraal door ze te bedreigen met de wraak van de voorouders, aan wie de moraal wordt toegeschreven. Men stelt zich voor, dat dezen vanuit het hiernamaals toezicht houden op het gedrag van hun nazaten.

Toch bestaat er een belangrijk verschil tussen deze opvatting en die der hogere godsdiensten: jodendom, christendom, islam en boeddhisme. Hun aanhangers nemen aan, dat hun moraal aan de stichters op bovennatuurlijke wijze is geopenbaard. Mozes ontving de tien geboden op de berg Sinaï van God zelf, aan Mohammed zond Allah een engel en Boeddha ontving de bovennatuurlijke verlichting, zittend onder de heilige vijgenboom. Zo leren het de heilige boeken: de bijbel, de koran, de tipitaka.

Natuurlijk hebben schriftgeleerden van verschillende richtingen de voorschriften bestudeerd en naar eigen inzicht uitgelegd. In alle godsdiensten worden daden, die tegen de moraal ingaan, met bovennatuurlijke straffen bedreigd. Ze variëren tussen betrekkelijk zachte, zoals het herboren worden in een lager wezen en zeer strenge: het lijden van eeuwige hellepijnen.

Humanisten geloven niet in een geopenbaarde moraal en niet aan een beloning of straf in het hiernamaals. Dit betekent allerm minst,

dat zij zich minder dan de aanhangers van genoemde godsdiensten aan gedragsregels gebonden achten. Evenals anderen zijn die hun voor een deel tijdens hun jeugd ingeprent door ouders en andere opvoeders. Maar als ze zich bewust van de godsdienst ben losgemaakt, waarin de moraal zulk een belangrijke plaats inneemt, zullen velen zich toch hebben afgevraagd, waarop hun eigen onderscheiding van goed en kwaad berust. Men komt hier iet uit door aan te nemen, dat de kennis van goed en kwaad de mens ingeboren is; dat zijn geweten het hem zegt, wanneer hij dan van het goede pad afwijkt. Want als dit zo was, zou de moraal van alle mensen dezelfde moeten zijn. We zouden moeten aannemen, dat Hitler wegens zijn uitroeiing van miljoenen joden voortdurend door zijn geweten zou zijn gekweld. Iets, wat men uit zijn vreugdegekraai beslist niet kon opmaken.

Hoe kunnen humanisten zich dan een voorstelling vormen van het ontstaan van een moraal? Hier volgen enige gedachten daaromtrent. De mens is een sociaal wezen, hij kan niet zonder de omgang met soortgenoten. Hiermee gepaard gaat het vermogen zich in de toestand van anderen te verplaatsen met daarnaast de behoefte, dat anderen dit doen ten opzichte van hemzelf. Dit geldt zowel bij het ondervinden van vreugde als van leed. De mensen bezitten genoemd vermogen tot medeleven met anderen in zeer verschillende mate, maar totaal onverschillig is niemand. Er zijn gevallen genoeg bekend van moordenaars, die tegenover sommige personen grote aanhankelijkheid aan de dag legden. In het vermogen, zich in het gevoel van anderen in te leven, vindt men de grondslag van het morele gedrag. Het gedrag vloeit dus niet enkel voort uit wat men voor eigen genoegen zou willen doen — het houdt ook rekening met wat zulk een egoïstisch optreden voor anderen tengevolge heeft. Daarbij kan nog komen de overweging: als ik egoïstisch handel, kan dit een voorbeeld zijn voor anderen tot hetzelfde tegenover mij, wat mij zou schaden. U ziet: hoe meer het voorstellingsvermogen omtrent de gevolgen van onze daden ontwikkeld is, en ook, hoe meer wij de uitingen van onze gevoelens beheersen, des te groter zal de kans zijn de gevoelens van onze medemensen te ontzien.

nazomer

Ik heb in het gras mijn wapens gelegd
en mijn wapens gaan geuren als gras
Ik heb in het gras mijn lichaam gelegd
mijn lichaam is geurig als hout bitter en
zoet.

dit liggen dit nietige luchtige liggen
als een gele foto liggend in water
glimmend gekruld op de golven
of bij het bos stoffig van lichaam en
schaduw

oh grote adem laat de stenen nog niet
opstaan
maak nog niet zwaar hun wangen hun ogen
kleiner gebrilder en grijzer

laat ook de minnaars nog liggen en stilte
zwart tussen hun zilveren oren en ach
laat de meisjes hun veertjes nog schikken
en glimlachen

Lucebert

Niet alleen onze gevoelens hebben dus invloed op het morele gedrag, ook het verstand doet mee. Iemand met abnormaal lage verstandelijke vermogens zal zich de gevolgen van zijn daden moeilijk kunnen voorstellen. Vandaar de begrippen in de rechtspraak „niet”, of „verminderd toerekeningsvatbaar”. Het betekent echter niet, dat alle mensen met een hoge intelligentie dus door een hoge moraliteit zullen uitmunten. Men kan zijn verstand immers ook gebruiken om een immorele daad zo te plegen, dat onaangename gevolgen uitblijven.

Uit wat ik heb aangevoerd kan duidelijk worden, dat de moraal door de betrokkenen zelf kan worden gevormd. Zodat, om het ontstaan ervan te verkaren, men niet zijn toevlucht behoeft te nemen tot bovennatuurlijke openbaringen. Hierbij kan nog worden opgemerkt, dat volgens de katholieke geloofsleer, ondanks de volle nadruk op de goddelijke oorsprong der morele geboden, de mens in staat is, de ware moraal zelf te vinden. Dit laatste standpunt is ook dat van het humanisme. Verschil van opvatting zal er onder de aanhangers slechts

Humanistische Correspondentiekering voor huwelijkscontacten opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht. Gaarne 24 ct aan postzegels insluiten. (adv.)

„International Humanism”

kwartaalorgaan van The International Humanist and Ethical Union, abonnementsprijs f 3,— per jaar.

Indien U zich nu abonneert, bent U voor 1962 f 1,— verschuldigd. U dient dit bedrag over te schrijven op postrekening no. 304960, t.n.v. het Humanistisch Verbond te Utrecht, met als omschrijving „nieuw abonné „International Humanism” 1962”.

bestaan over de toevoeging „ware”. Dege-
nen, die aan het bestaan van het absoluut
goede geloven, zullen er volledig mee in-
stemmen en aannemen, dat de mensheid op
den duur het ideaal steeds meer zal bena-
deren. Anderen, die aan de maatschappelij-
ke toestanden een belangrijke invloed toe-
kennen, zullen er moeite mee hebben, aan
te nemen, dat alle volken en volksgroepen
in de toekomst dezelfde moraal zullen hul-
digen. Maar in beide opvattingen wordt aan-
genomen, dat de ontwikkeling van de mo-
raal uitgaat van de mens zelf.

Er zullen onder christenen wel personen
zijn, die het bedenkelijk vinden, dat in de
humanistische zienswijze de mens het moet
doen zonder hoop op beloning of vrees voor
straf in het hiernamaals. Dat dit niet zo be-
denkelijk is, kan blijken uit het ontbreken
van elke aanwijzing, dat humanisten het met
de moraal minder nauw nemen dan gelovi-
gen. Om te zwijgen van de ontstellende mis-
daden in tijden, toen er nog geen humanis-
ten waren en iedereen geloofde in het oor-
deel op de jongste dag.

Ik mag er nog op wijzen, dat met de aan-
vaarding van een in algemene woorden ver-
vatte morele regel een verschillende uitleg
altijd mogelijk blijft.

Als voorbeeld neem ik de zinspreuk: „Wat
gij niet wilt, dat U geschiedt, doe dat ook
aan een ander niet”. Ik kan mij voorstel-
len dat iemand, die deze gedachte volkomen
onderschrijft, weigert, zijn dienstplicht te
vervullen terwijl een ander, die de inhoud
van het voorschrift eveneens aanvaardt, met
volle overtuiging naar de wapenen grijpt om
familie en landgenoten tegen aanvallers te
beschermen. Dit geldt gelijkelijk voor chris-
tenen en humanisten. Er kan geen sprake
van zijn, dat onpartijdig kan worden beslist,
welke van de twee genoemde opvattingen
juist, en welke onjuist is. Zelfs kan er niet
langs wetenschappelijke weg worden uitge-
maakt, of de moraal van het ene volk hoger
of lager staat dan die van een ander. Maar
waar een moraal slechts mogelijk is op
grondslag van het begrip voor andere we-
zens dan het eigen ik, kan het humanisme
wijzen op een gunstige omstandigheid. Het
gaat immers uit van een grote belangstel-
ling in het wezen van de mens, en het moet

duis voeren tot een houding, die wars is van
klassen- of rassentrots. Geen christen, die
ernaar streeft de moraal, die hij als geopen-
baard beschouwt te benaderen, zal een es-
sentieel verschil kunnen aanwijzen tussen
zijn streven en dat der humanisten.

Zo kunnen de religieuze en de humanistische
groepen naast elkaar leven zonder conflict
op moreel gebied. Dat er in elke groep moei-
lijk mensen te vinden zijn, die nooit afwij-
ken van de eigen zedeleer, is een andere
zaak. Wie bewust leeft, ontwaart bij zichzelf
de strijd tussen egoïsme en moraal.

Geen enkele groep heeft reden tot zelfver-
heffing op grond van moreel gedrag. Het is
al mooi, indien er geen reden is tot
schaamte.

Over de moraal zijn in de loop der eeuwen
tal van dikke boeken geschreven. Wat ik
te berde heb kunnen brengen, bevat niet
meer dan enige gedachten, die tot overwe-
ging aanleiding kunnen geven. Als ze enke-
len van U tot nadenken brengen over wat de
verhouding tot de medemens bepaalt, is het
doel bereikt.

J. J. FAHRENFORT

zomerse zondagavond

't Is eind augustus, zondag. — Blauwig waas
Om verre dennen in laat middaguur;
Naar 't glooiend stoppelveld, vol sprietjes

Uit stofwolkjes van grindweg loopt een haas.

En ouërwets bolronde dahlia's
Gloeien, mooi evenwijdig met de muur
Van 't boerenhuis; laag tjijs'ren om de

Zwaluwen, over 't pad langs 't ijzergaas.

Nog rul van zaterdagse hark is 't zand;
Voetstappen staan voorzichtig langs de rand;

Een schaduwpunt van halfgeel bonenblad
Ligt hier en daar in 't lijnnenet op 't pad;

Door 't dichte raam komt in gedempte
Eenvoudig orgelspel van „Uren, dagen —”.

Adwaita

Geef ieder ander menselijk wezen elk recht dat ge voor uzelf opeist.

Robert Greene Ingersoll (1833-1899)

Het inzicht van één ogenblik is soms evenveel waard als de ervaring van een heel
leven.

Oliver Wendell Holmes (1809-1894)

lezingen voor de radio

zo. 9 sept. VARA 9.45 uur: Alb. Daan: „Onverdraagzaamheid?”

zo. 16 sept. VARA 9.45 uur: M. C. D. Kuilman: „Oecumene en Humanisme”.

zo. 23 sept. VARA 9.45 uur: W. Holtland: „Het voorbeeld”.

zo. 30 sept. VARA 9.45 uur: H. Beuke: „10 jaar Humanistisch Kinderhuis Ellin-
chem”.

zo. 7 okt. VARA 9.45 uur: J. P. van Praag: „Humanisme in de wereld”.

Aristoteles' wijsbegeerte is in haar ontstaan en bij haar receptie door de islamitische, joodse en christelijke middeleeuwen niet los te denken van tijdgenootse wetenschap. Een groot gedeelte van hetgeen als Aristoteles' werk — terecht of ten onrechte — is overgeleverd, is trouwens vakwetenschap: logica, natuurkunde, sterrekunde, biologie, psychologie, sociologie enz. Deze vakwetenschap is soms „voraussetzungslos" in de moderne zin, soms sterk beïnvloed door vooropgestelde beginselen, maar ook dan nog in hoge mate empirisch georiënteerd. Wil men Aristoteles begrijpen, dan moet men steeds weer uitgaan van de meestal concrete problemen, waarvan hijzelf uitging en die hij trachtte en meende op te lossen, en dit betekent, dat men zich veelal ver terug moet verplaatsen in de geschiedenis der wetenschap. Het is merkwaardig, dat een filosofie, die zo nauw verbonden was aan de wetenschap, haar gezag zolang heeft kunnen handhaven, terwijl die wetenschap zich verder heeft ontwikkeld. De ontwikkeling der wetenschap vanaf Aristoteles' tijd tot in de 16e eeuw was weliswaar traag, en over 't algemeen kwam ze niet in flagrante strijd met Aristoteles' filosofie, maar op sommige gebieden, speciaal in de astronomie, bleken Aristoteles' opvattingen spoedig onhoudbaar. Desniettemin bleven Aristoteles' volgelingen zijn leer aanhangen, soms door die leer van corrigerende commentaren te voorzien. De definitieve breuk met Aristoteles werd pas in de nieuwe tijd voltrokken. Galilei's uiteenzettingen van wat thans de beginselen van de moderne mechanica zijn, hebben dan ook een polemisch karakter, gericht tegen Aristoteles en zijn aanhangers.

Het langste heeft Aristoteles' gezag zich gehandhaafd in de logica — tot het eind van de 19e eeuw — ofschoon er reeds in de oudheid scholen zijn geweest, die het te nauwe kader van Aristoteles' logica te buiten gingen. De Griekse logica tot en met Aristoteles laat zich kenmerken als een poging, om de structuur van de volzin te begrijpen vanuit de verhouding van onderwerp en gezegde, of de logische structuur als een tussen substantie (zelfstandigheid) en attriboot (eigenschap). In Aristoteles' logica kan men uit de premissen „Jan is de zoon van een pianist" en „Een pianist is een musicus" niet de conclusie trekken: „Jan is de zoon van een musicus". Men mag zelfs zeggen, dat vanuit Aristoteles' logica relaties als „A is zoon van B", „A is ouder dan B" „A houdt van B" nauwelijks te begrijpen zijn, omdat daar twee zelfstandigheden gelijkgerechtigd in optreden. Met het wezen van de substantie, die wel attributen bezit, maar geen relaties onderhoudt met andere substanties, lijkt zo iets in strijd. Aristoteles heeft deze moeilijkheden gezien, maar hij is er niet voor gevluht zoals zijn voorgangers, naar het scepticisme of naar het rijk der ideeën. Zijn oplossing was geniaal, maar kunstmatig, en zij heeft veel eeuwen getrotseerd. Substanties bezitten hun toevallige attributen potentieel (in aanleg) en deze potentialiteit

kan zich soms wel en soms niet actualiseren. De uitspraken „A is zoon" en „A is vader" of „A is groot" en „A is klein" of „A is vriend" en „A is vijand" hebben de gewenste „onderwerp-gezegde" structuur. Ze lijken paarsgewijs met elkaar in strijd, maar ze zijn het naar deze opvatting niet. A is potentieel zoon en potentieel vader en hij wordt het actueel, wanneer ik hem naast zijn zoon B of naast zijn vader C zie; A is potentieel groot en potentieel klein, en hij is het actueel naast een kleinere B of een grotere C; A is potentieel vriend en vijand, en actueel is hij het naast een B resp. C, wiens vriend of vijand hij is.

De leer van potentie en actus is ook de ruggegraat van Aristoteles' natuurfilosofie. De actus is een spiritueel vormgevend iets, dat door een handelend iets op een lijdend iets wordt overgebracht, zoals de beeldhouwer de Apollo-vorm op een stuk marmer overbrengt. Dit is een vermenschlikende visie op de natuur, die pas geleidelijk is teruggedrongen en in de moderne natuurwetenschap zich alleen nog kan handhaven in de sfeer van het menselijk ingrijpen. „Wat beweegt, wordt door iets bewogen" was in de middeleeuwen een fundamentele stelregel van het Aristotelisme, en een andere stelregel was die, dat de keten der oorzaken ergens begint. Zo ziet ook Aristoteles' planetarium eruit, de sferen van maan, mercurius, venus, zon, mars, jupiter, saturnus en vaste sterren, waarvan elke de voorafgaande beweegt, en buiten allen die van de eerste beweging, God, de bezitter van alle attributen, de zuivere actus, waarin alle potentialiteiten zijn geactualiseerd. Ook de verhouding „mannelijk-vrouwelijk" wordt in dit schema betrokken. Naar Aristoteles levert in het proces van voortplanting de vrouw het materiële, de man het spirituele beginsel voor het nieuwe schepsel — we weten tegenwoordig, dat hun bijdragen in feite gelijkwaardig zijn.

Aristoteles' wetenschappelijke beginselen zijn in de loop der tijden stuk voor stuk afgebroken, tegen hardnekkige weerstanden in. Aristoteles' gezag heeft de vooruitgang der wetenschap belemmerd, maar men kan moeilijk uitmaken, of dit gezag voor de eeuwenlange stilstand der wetenschap verantwoordelijk was. Een krachtiger wetenschap zou sneller met Aristoteles hebben afgerekend. Evenzo kan men zeggen, dat Aristoteles' filosofie omtrent de geslachtsverschillen wel gebruikt is, om aan de praktijk der sociale minderwaardigheid van de vrouw een theoretische basis te geven, maar Aristoteles' theorie kan nauwelijks als oorzaak van dit sociaal verschijnsel worden aangewezen.

Aristoteles heeft een imposant werk geschapen, dat de onderzoekers eeuwenlang in zijn ban heeft geslagen en dat de historicus nog heden eerbied inboezemt, hoewel de wetenschappelijke grondslagen van zijn filosofie zijn weggeslagen. Het Aristotelisme wordt heden gecultiveerd door de schoolfilosofen der katholieke kerk.

HANS FREUDENTHAL